

KÖVESKÁL KÖZSÉG LAKOSSÁGÁNAK HÁZASSÁGI KAPCSOLATAI 1742-TŐL NAPJAINKIG

Az alábbi tanulmány része és egyben első fejezete egy nagyobb, összegező tanulmánynak, mely a Káli-medence falvainak házassági kapcsolatait, a házasságkötések törvényszerűségeit, a párválasztást meghatározó tényezőket vizsgálja. A Káli-medence, mint földrajzi fogalom, a Balaton-felvidék történelmileg és néprajzilag is jól körülhatárolható tájegysége. A tanulmány célja választ adni arra a kérdésre, hogy ez a viszonylagos földrajzi zártság mennyiben befolyásolta a házassági kapcsolatok alakulását, s a házasságkötések mennyiben erősítették, illetve gyengítették egy-egy falu közösségének zártságát vagy nyitottságát; továbbá az ott élők vallása, az egyes falvak társadalmi összetétele, rétegződése mennyiben volt meghatározója a párválasztásnak. Megkíséréljük megállapítani az endogámia mértékét egy-egy falun belül és a Káli-medencén belül is, s megrajzolni az exogámia irányát, az exogám házassági kapcsolatok körének, kiterjedésének megállapításával. Mind ezt azért is tartjuk lényegesnek, mert valamely település házassági kapcsolatai egy másik településsel általában egy meglévő kulturális vagy gazdasági kapcsolatot, érintkezést feltételeznek.¹

Hagyományos paraszti közösségekben a házasságkötést, az egyén párválasztását mindenkor meghatározza, hogy a közösségen belül milyen szokások, követelések, elvárások érvényesülnek az egyénnel szembe. Amennyiben a házasságkötés csak bizonyos csoportok között jöhet létre, exogámiáról beszélünk; ha viszont saját csoporton belül választható házastárs, endogámiának nevezzük. Mindkét esetben megkülönböztethetünk lokális, nemzeti, vallási, rétegek közötti, foglalkozási endogámiát, illetve exogámiát. Az exogámia és az endogámia lényegében ugyanannak a társadalmi jelenségnek egymást kiegészítő oldalai, olyan társadalmi folyamatok, amelyek egymástól elválaszthatatlanok.² Így például lehet egy közösség lokálisan exogám, de rétegen belül endogám; tehát más faluból választ párt magának az egyén, ugyanakkor ragaszkodik ahhoz, hogy házasele hasonló rétegből származzon. Miután mindkét esetben nagyon kis számú az olyan közösség, amelyikben tisztán csak az egyik elv érvényesül, helyesebb, ha endogám, ill. exogám tendenciáról beszélünk inkább.

A kutatás céljának megfelelően hagyományos néprajzi módszerekkel terepmunkát végeztünk a Káli-medence falvaiban a házasságkötés, a párválasztás szokásköréből, a házassági kapcsolatok alakulásáról az emlékezet szerinti legkorábbi

elérhető időszaktól napjainkig. A Káli-medence falvai közül a legnagyobb lélekszámú Kővágó-örs, lakói kismesek, földművesek és iparosok voltak, s a katolikus és zsidó vallásúak mellett jelentős volt az evangélikus lakosság is. Szentbékál és Mindszentkálja ősi katolikus települések, ugyanígy a kissé távolabb eső Kékkút és Salföld is katolikus lakosú falvak, ez utóbbi falu társadalmi rétegződését tekintve zsellérfalu volt. Monoszló, Henye és Köveskál lakói törzsszűkös református kismesek és beszármazott katolikus cselédek voltak. Tehát a település őslakossága — Kővágóörsöt kivéve — vagy református, vagy katolikus vallású volt, s ez a vallási elkülönülés erősen éreztette hatását a párválasztásban, a házassági kapcsolatok alakulásában. Az Árpád-kori oklevelek tanúsága szerint kilenc Kál nevezetű község települt meg ezen a vidéken, de a török dúlások következtében nagyrészt megsemmisültek. A török pusztítása után a falvak többsége újratelepült, s a lakosság a XVIII. század első felében történt újratelepítések során is nőtt. A legfőbb megélhetést nyújtó szőlőművelés következtében tovább gyarapodott a falvak lakossága, de a szőlőpusztulások miatt (1850) erősen csökkent a népesség, s ez a folyamat tovább tartott századunkban is. A népesség elvándorlása napjainkban is tart, a legutóbbi évekig az egész Káli-medence inkább elnéptelenedett, mintsem gyarapodott volna. A falvak lélekszáma, Kővágóörsöt kivéve, ezer fő alatt van, s az élve születések száma jóval kisebb, mint a halálozásoké, tehát a helyben maradt lakosság is elöregedett, s egyre fogy. A népesség csökkenésének, elvándorlásának okait a munkavállalási lehetőségek csekély számában s a falvak szellemi, kulturális életét megbénító körzetesítésben kell keresnünk. Napjainkban ezekben a kis lélekszámú falvakban nincs községi tanács, nincs iskola, óvoda, a szolgáltatási és kulturális létesítmények is hiányoznak, sőt, a különböző felekezetek lekipásztorai is csak egy-egy községben élnek együtt a hívekkel, a többi községben csak kijárnak a szolgálatot ellátni. Így a falvak kulturális élete, szellemi mozgása az intézmények és a fenntartóerők, az értelmiségiek, tanítók, papok hiányában nagyon alacsony színvonalon mozog, s nem jelent megtartóerőt a felnövekvő generációk számára. A falvak természeti zártságát csak fokozza a nehéz megközelítés, vasút ma sincs, a falvak közötti összeköttetést egyedül az autóbusz biztosítja.

A terepmunka során alapgyűjtést végeztünk minden Kál-völgyi faluban, és Köveskál vetette

fel a legellentmondásosabb, legizgalmasabb kérdéseket mind az általános, társadalmát érintő kérdésekben, mind a házassági kapcsolatok alakulásával kapcsolatban. Ezért a nagyobb tanulmány első részeként a köveskáli házassági kapcsolatok vizsgálatát végeztük el, s tapasztalatainkat, eredményeinket összegezzük az alábbiakban.

Köveskál párválasztási szokásait, házassági kapcsolatainak alakulását kutatva a hagyományos néprajzi gyűjtőmunka során megismerhetjük mindazokat az elveket, ideológiákat, szokásokat, a közösség gondolkodásmódját, amelyek a falu társadalmában a párválasztást meghatározták, a házasságkötéseket befolyásolták.³ Ahhoz azonban, hogy a gyűjtőmunka során kirajzolódott képet, a tudati tényezőket és századunk házassági gyakorlatát és főbb tendenciáit általános érvényre hozva meg tudjuk állapítani, a jelenséget történetiségében is meg kell vizsgálnunk. Ezért levéltári kutatásokat végeztünk, amelynek során a köveskáli református és katolikus egyházi anyakönyveket, legfőképpen azok házassági bejegyzéseit tanulmányoztuk.⁴ A köveskáli egyházi anyakönyvek 1742-től 1895-ig, az állami anyakönyvezés bevezetéséig teszik lehetővé a házasságkötések vizsgálatát. Az anyakönyv, mint történeti forrás alapján, általános érvényű megállapításokat csak bizonyos megszorításokkal tehetünk, hiszen információértéke változó az egyes időszakokban. Az anyakönyv adatainak használhatósága mindig függ az anyakönyvet vezető lelkésztől és a hivatalos előírásoktól. A korai időkben az anyakönyvek nyelve latin, együtt jegyezték fel a születési, halálozási és házassági adatokat. A szöveges forma után a rubrikás vezetés vált általánossá, így áttekinthetőbbek lettek az adatok. Általában a házaspár neve, korán és lakhelyén túl információt kapunk származási helyükről, családi állapotukról, társadalmi hovatartozásukról, foglalkozásukról, természetesen vallásukról, továbbá szüleik és a tanúk nevéről és lakhelyéről. Ezeket az adatokat azonban nem minden időszakban tudjuk folyamatosan nyomon követni, s nemritkán csak az egyik házaspárról vannak adataink. Minthogy Köveskál filiális község volt és ma is az, a katolikus házasságkötések adatait a szomszédos szentbékáliai anyakönyv tartalmazza. A református házasságkötések adatait viszont a köveskáli református egyház anyakönyveiben találhatjuk. Ez azért lényeges számunkra, mert a törzsökös kisnemesek, kevés kivételtől eltekintve, református vallásúak, így a legrégebb családok házassági szokásait, párválasztási gyakorlatát, a házassági kapcsolatok alakulását és változását a református egyház anyakönyveiben jól nyomon követhetjük. Magáról a köveskáli református egyházzal a legkorábbi írott adatok 1638-ból maradtak ránk,⁵ s működő egyházzá enged következtetni az 1640-es évi köveskúti zsinat feljegyzése, amelyben a köveskáli lelkészt mint a zsinatról távol levőt jegyezték fel.⁶ Az 1681. évi soproni országgyűlés törvénycikkben határozta meg azokat a helyeket, ahol a protestánsok nyilvánosan gyakorolhatták vallásukat. Valószínűleg a szabad vallásgyakorlás érdekében

született Köveskál az a latin és magyar nyelvű tanúvallomásokból álló gyűjtemény 1681-ben, amelyben bizonyítják, hogy 1681 előtt Köveskál községben a templomokat, iskolákat és parochiális házakat kálvinisták bírták.⁷ Tehát feltehetőleg folyamatosan működött református egyház Köveskálon, ha nem is minden akadályoztatás nélkül. A ma is meglévő református templomát Mária-Terézia engedelmével 1769-ben építették.⁸

A református egyház különféle zsinatainak részletesen foglalkozott a házasság szabályozásával. Így pl. az 1612-es évi köveskúti zsinat kánonokban foglalta össze és határozta meg a házasságkötés lehetséges napjait, a házasulandók korát (14 éven aluli személyek nem köthettek házasságot), a házasságszerzők tevékenységét és nemét (férfiak legyenek és ne asszonyok!). Ugyanez a zsinat elrendelte az anyakönyvek vezetését mind a keresztelezésről, mind a házasságkötésről.⁹ Az 1634-es kiskomáromi zsinat részletesen előírta a házasságkötés feltételeit, és tiltotta a más vallásúval kötendő házasságot.¹⁰ Mindezeket az egyházi előírásokat azért tartottuk fontosnak megemlíteni, hogy érzékeltesük a házasságok létrejöttének egyik legerőteljesebb meghatározóját, a vallást.

Köveskál házassági kapcsolatainak vizsgálatához szükségünk van a község fontosabb adataira, elsősorban a lélekszámra. Áttekintve a közismert történeti-demográfiai munkákat,¹¹ Köveskál mint magyarok által lakott, *kuriális* község szerepel (1715, 1720–21). 1828-ban oppidumként írják össze és Fényes Elek is magyar mezővárosnak említi. Lélekszámát tekintve az első magyar népszámláláskor (1784–87) az össznépesség 823 fő, 1851-ben 1142 fő, 1890-ben 1098 fő, 1930-ban 946 fő, 1941-ben pedig 915 lakos él Köveskálon – ekkor a község még Zala megyéhez tartozik, de 10 évvel később a népszámláláskor már Veszprém megyéhez. Lakóinak száma 1949-ben 800 fő, 1960-ban 757 fő, 1980-ban 483 fő. Tehát az elmúlt száz év alatt (1880–1980) a lakosság pontosan a felére csökkent, s a népesség elvándorlása különösen az utóbbi két évtizedben rohamosan felgyorsult. Munkavállalási lehetőség a faluban vagy a környező községekben nagyon csekély, így a fiatalok lakóhelyüktől távol kénytelenek munkát vállalni, s pár évi ingázás után el is költöznek a faluból. Köveskál és a Káli-medence többi falujának lakossága is egyre fogy, s az állandó lakosság is előregedett. A népesség ilyen nagyarányú csökkenéséhez hozzájárult a falvak infrastrukturális, kommunális és kulturális ellátottságának alacsony színvonala, bizonyos intézmények teljes hiánya. A falvak nem tudnak vonzó életteret biztosítani lakóik számára, így egyre erőteljesebben érvényesül Tapolca, Veszprém, Füred és nem utolsósorban a közeli Révfülöp elszívó hatása.

Tovább elemezve Köveskál statisztikai-demográfiai adatait, fontosnak tartjuk a vallási felekezetek közötti megoszlást elemezni, hiszen a törzsökös lakosság református vallású volt. Ha végignézzük az első vallási megoszlást tartalmazó összeírástól: 1828-tól az utolsóig, 1941-ig, meg-

figyelhetjük, hogy a református vallásúak száma fokozatosan csökken, míg a katolikus vallásúaké egyre nő. 1828-ban a reformátusok száma 654, 1851-ben 728, 1900-ban 440, 1941-ben már csak 308 református vallású ember élt Köveskálon. Katolikus vallásúak száma 1828-ban 222 fő, 1851-ben 350 fő, 1900-ban 466 fő, 1941-ben pedig 547 katolikus vallású ember lakott a községben. Tehát ez alatt a több mint száz év alatt a református lakosság a felére csökkent, holott 1941-ig a népességszámban nem történt ekkora változás, bár fokozatosan mindig csökkent a lakosság. Jankó János a Balaton-melléki lakosság néprajza című munkájában¹² a Balaton-parti népesség vallási megoszlásának alakulásában ugyanezt a jelenséget figyelte meg, kutatásai alapján megállapította, hogy a katolikus elem 1828–1890 között 62% -al emelkedett a református vallás rovására. Ez azért is lényeges, mert Jankó sok községet átfogó, alapos kutatása nyomán megállapította, hogy „a balatonmelléki magyarság igazi típusaül éppen a reformátusokat szeretjük megjelölni”.¹³ A katolikus vallású lakosság növekedésének oka a szőlőművelés felvirágzása, korszerűsödése s a megművelésre a szomszéd megyékből felfogadott katolikus vallású munkások, vincellérek, béresek megtelepedése volt. A katolikus egyháznak különösen szüksége volt munkásokra a nagyobb papi birtokok megművelésére, így a letelepedést különféle kedvezményekkel is támogatta.¹⁴ Így érthető a bevándorolt és megtelepedett katolikus cseléd- és szolgaréteg növekedése. Köveskálon nem ritka a Somogyból, Zala megye messzi falvaiból idekerült szőlőmunkás sem, aki a megélhetést biztosító faluban végleg megtelepedett, és hasonló sorsú, katolikus lányt feleségül véve, családot alapított a faluban.

A történeti-demográfiai adatokból képet kapunk Köveskál birtokviszonyaira és társadalmi rétegződésére is. Nemcsak Köveskálra, de az egész XVIII. századi Zala megyére jellemző volt a nagyszámú, egytelkes kisnemesesség, a földművelő parasztnemesesség. A paraszti módon élő, saját nemesi földjeit művelő, néha egy-két úrbéres zsellért tartó kuralisták vagy parasztnemesek a köznemesesség legalsó rétegét képviseleték. Valamivel fölöttük állnak az egy-két teleknyi úrbérisséggel rendelkező kisbirtokosok.¹⁵ Köveskál az 1767–1774 között végrehajtott úrbérrendezés-kor mint magyar, szabad költözésűek által lakott község szerepel. Sok kisebb birtokos mellett Köveskál birtokosai a veszprémi püspökség, a helybeli közbirtokosság és négy, nagyobb birtokkal rendelkező nemes voltak.¹⁶

A köveskáli közbirtokosság erejét és jelentőségét mutatja, hogy még 1935-ben is 269 hold földdel rendelkezett. A nemesi község alapja volt a nemesi közbirtokosság, melynek tagjai ingatlanukat többen közösen bírták, s gazdasági és hasznosítási szervezetként összefogták a község területén lévő osztatlan ingatlanokat: legelőt, erdőt, rétét.¹⁷ A faluban működő egyik kocma is a közbirtokosság tulajdonát képezte, s napjainkban is még ezen a néven említik.

Az első magyar népszámlálás (1784–87)¹⁸ adatai szerint a férfilakosság 397 fő, ebből nemes

167, zsellér 115, paraszt 3, a többi egyéb, tehát a férfilakosság közel fele nemesi származású volt. Az 1900-as évi statisztika szerint¹⁹ a száz holdon felüli birtokos egy, a kisbirtokosok száma viszont 94. Csak teljesebbé teszi a községről alkotott képet az 1935-ös birtokösszeírás, amely szerint az 1 holdnál kisebb birtokosok száma 143, 1–5 hold közötti birtokos 159, 5–50 hold közötti birtokos 112, és ennél nagyobb csak 1 birtokos van, de ez a birtok is 100 hold alatti. Ezekből a birtokösszeírásokból világosan kitűnik, hogy az egész Zala megyére és Köveskálra is jellemző XVIII. századi birtokviszonyok, az egytelkes kisnemesesség túlsúlya megmaradt még a XX. században is. A saját földjeiken gazdálkodó kisnemesek gyakran rosszabb anyagi körülmények között, szinte szegényparasztként éltek át a jobbágyfelszabadítást Zala megyében, s míg a feudális korban nemesi kiváltsága és adómentessége még elválasztotta a jobbágyoktól, a jobbágyfelszabadítás után kiváltságai megszűntek. A nemesi birtok gyakran elaprózódott, mert öröklődés során osztódott, de lehetséges volt eladása, zálogba adása is.²⁰ Mindebből következik, hogy a falu társadalmának rétegződése átalakult. Ezt a folyamatot gyakran elősegítette, hogy a néhány holdas kisnemesek még a jobbágyoknál is rosszabbul gazdálkodtak, hiányzott belőlük a munka, a gazdálkodás iránti szeretet és hozzáértés, s nem egy szélsőséges példát tudunk Köveskálról is, hogyan tékozlta és mulatta el egy-egy fiatal nemes egész vagyonát.

Az előzőekben elmondottakból következik, hogy a törzsökös református kisnemesek korábbi dominanciája, vezető szerepe mind vallási, mind kulturális, mind gazdasági téren fokozatosan csökkent, s a falu társadalmi vagyoni alapon átrétegződött. Viszont a néprajzi gyűjtésekből világosan kirajzolódik, hogy az elszegényedett, paraszti módon élő kisnemesek mentalitásukban, magatartás- és viselkedésformáikban, a település és a temető rendjében, házformáikban és a lakásbelsőikben, öltözködési szokásaikban, a kulturális és családi hagyományok ápolásában, a származástudat számon tartásában és nem utolsósorban párvalasztásukban egy, a parasztitól eltérő, másfajta kultúra, másfajta értékrend hordozói voltak — megőrizve ezzel továbbra is különbözőségüket, másságukat a falusi társadalomban egészen a jelenig.²¹

A Balaton mellékének lakossága házasságkötési szokásairól, párvalasztásáról elsősorban Jankó János kutatása alapján kapunk általános képet;²² ebben a munkában Köveskál nem szerepel. Megállapítja, hogy a párvalasztáskor általában nem ragaszkodnak saját falujabelihez, szívesen hoznak párt a szomszédos falvakból is. Az egyes falvak házassodási köre sokkal nagyobb, mint korábban, a XVIII. században. A nemzetiségi és felekezeti különbségek erősen befolyásolták a párvalasztást. A házassodási körök teljesen megőrzik a paraszti jelleget, a közeli városokból nem hoznak asszonyt, és a lányok sem mennek férjhez a városok polgáraihoz. A Balaton víztükrének a két part lakossága között nem annyira közvetítő, mint inkább elválasztó szerepe van. Jankó

János általános érvényű megállapításait a Balaton-melléki falvak népének házasságkötési szokásairól vizsgáljuk meg most konkrétan Köveskál párvalasztási gyakorlatában, a házassági kapcsolatok alakulásában.

Az egyházi anyakönyvek alapján az 1742–1895 közötti időszakból megvizsgáltunk 865 református, 376 katolikus és 103 vegyes házasságot s 6 evangélikus házasságot — mindezek a házasságok magyar nemzetiségűek között jöttek létre. A katolikus anyakönyvben 4, cigányok között létrejött házasságról találunk bejegyzést, 3 esetben mindkét fél cigány, 1 esetben az egyik fél, az asszony magyar.

A református anyakönyv 1770–1784 között tartalmaz 17 olyan házassági bejegyzést, amelyeknél a környező községek plébánosai, így a csicsói, szentbékállai, nagyvázsonyi, tördemici végeztek a házasságkötési szertartást, viszont sem az anyakönyv, sem egyéb forrás nem tünteti fel a házasságok vallását. Miután ebben az időszakban már volt katolikus anyakönyvezés is a szentbékállai plébánián, nem világos, ha katolikus vallásúak a házasságok, miért jegyezték be házasságkötésüket a református anyakönyvbe? Ha pedig református vallásúak, miért katolikus plébános végezte a házasságkötéseket, hiszen ezekben az években a helybeli református prédikátor adta össze a házasságkötőket Köveskálon. A 17 házasságból lokálisan exogám 15, endogám 2 házasság. Az exogám házasságok esetében nem helybeli 9 vőlegény, ezek választottai közül viszont 3 másodsorú férjhez menő özvegyasszony. A 6 nem helybeli menyasszony közül kettő árva lány, 1 pedig özvegyasszony lánya. Azért elemeztük ezt a 17 házasságkötést külön, mert a későbbiekben a református és katolikus házasságkötéseknél ezeket már nem vettük figyelembe.

Amit az egyházi anyakönyvek vizsgálatakor először meg tudunk állapítani, az a tény, hogy Köveskál lakóinak párvalasztási szokásaiban a *felekezet szerinti endogámia* nyilvánult meg. Az összes házasságok közül 865 esetben mindkét házasság fél református, 376 esetben mindkét fél katolikus vallású. A *felekezet szerinti exogámia* 103 esetben állapítható meg, tehát ennyi vegyes házasságot kötöttek a vizsgált időszakban. Az első, református anyakönyvben bejegyzett vegyes házasság dátuma 1847, a katolikus anyakönyvben bejegyzetté 1830, tehát mindkét késői időpont azt mutatja, hogy igen erős meghatározója volt a párvalasztásnak a felekezeti hovatartozás. A 103 vegyes házasságból 45 a református anyakönyvben található, 58 a katolikusban. Az összes vegyes házasságból 56 református, helybeli születésű lány ment katolikus legényhez, és 24 református, helybeli legény választott katolikus párt. 22 katolikus, helybeli menyasszony ment reformátushoz feleségül, s 36 katolikus, helybeli ifjú választott református feleséget. A 103 házasságból 44 a lokálisan endogám, vagyis mindkét fél helybeli, ebből 32 esetben katolikus vőlegény vett el református lányt, 12 esetben református vőlegény katolikus lányt. Ami azt jelenti, hogy mindenképpen több helybeli református lány választott katolikus férjet magának,

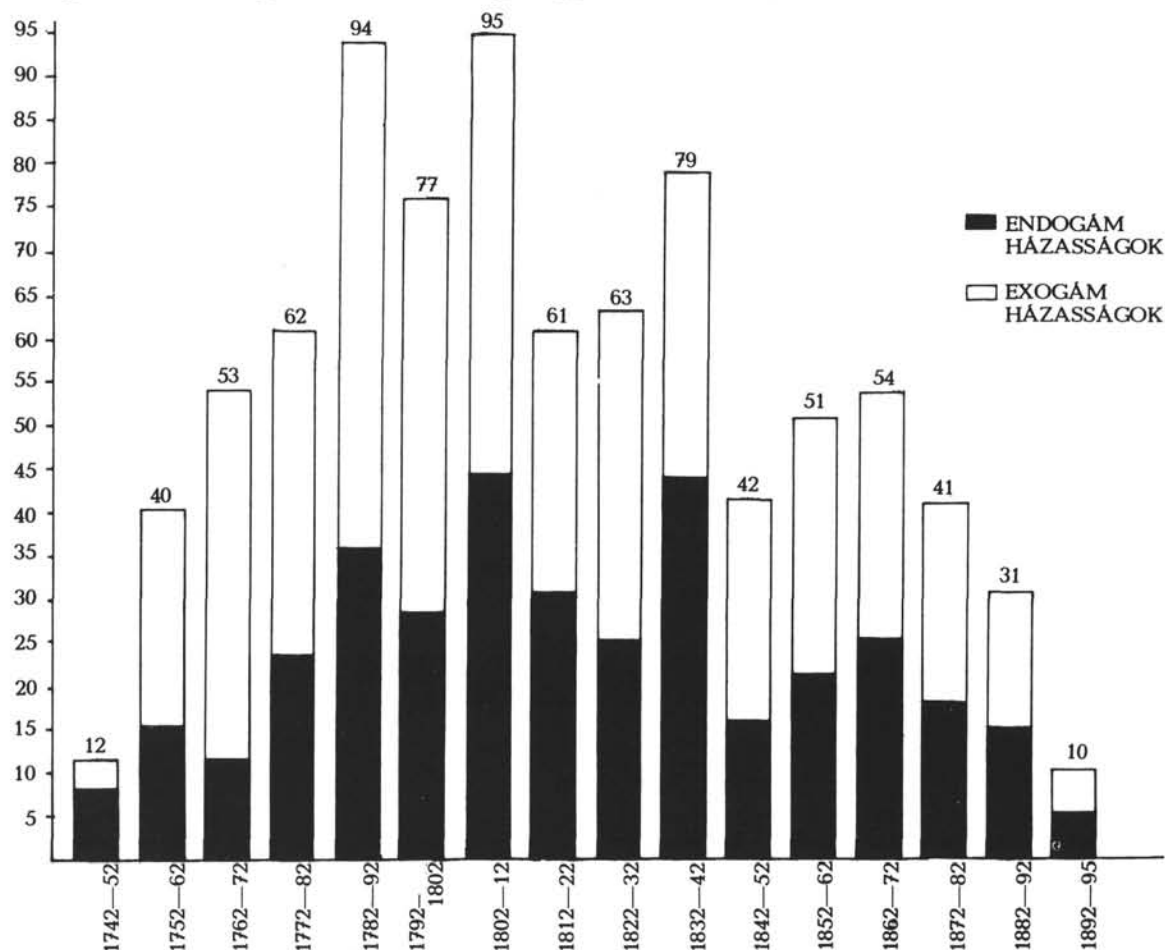
mint református ifjú katolikus lányt. Lokális szempontjából pedig a vegyes házasságok 57,28%-a exogám, tehát a felekezeti endogámia szabályát inkább figyelmen kívül hagyják, ha az egyik fél idegen származású és nem helybeli.

A vallásilag exogám házasságok között találunk 7 olyan, lokálisan is exogám házasságot, ahol mindkét, házasságot kötő fél idegen származású, de munkavállalás vagy előző házasságkötés következtében a házasságkötés időpontjában éppen helybeli lakosok. A 7 esetből 6 vőlegény katolikus, foglalkozásukat tekintve 1 kocsis, 2 cseléd, 2 földműves, 1 napszámos. Egy vőlegény református, örökös szabadságú katona, a menyasszonya pedig katolikus, nem helybeli, de Köveskálon szolgáló. A református menyasszonyok közül 3 cseléd, 2 napszámos, 1 özvegyasszony, foglalkozása ismeretlen. A vallásilag és lokálisan exogám házasságok között is külön kategóriát képvisel ez a csoport, ahol mindkét fél idegen származású, de munkavállalás miatt éppen Köveskálon tartózkodtak a házasságkötés időpontjában. Cselédek, napszámosok, földművesek alkotják ezt a legmozgékonyabb réteget a társadalomnak, s bár az anyakönyv szerint a házasságkötés idején helybeli lakosok, semmiképpen sem tekinthetjük párvalasztásukat az olyan házasságkötéssel egyenrangúan exogámnak, ahol csak az egyik fél az idegenből beházasodó, vagyis az idegen származású.²³

A vallásilag endogám házasságok két nagy felekezetet, a katolikus és a református között oszlanak meg. 1742–1895 között 865 református házasságot jegyeztek be, ahol mindkét fél református vallású volt. Vizsgáljuk meg most ezeket a házasságokat abból a szempontból, hogy a párvalasztásnál előnyben részesülnek-e a saját lakóhelyről származók, vagy inkább választanak párt idegen helységekből. A 865 házasságkötés közül, amely református felek közt jött létre, 367 a lokálisan endogám, azaz mindkét fél köveskáli származású, 498 házasságkötésnél pedig az egyik fél nem helybeli származású. Az összes református vallásúak között létrejött házasság 42,43%-a lokálisan endogám, 57,57%-a lokálisan exogám. Ha ugyanezt a vizsgálatot elvégezzük a katolikus vallásúak házasságkötéseinél, a következő eredményre jutunk. 1748–1895 között a katolikus vallásúak 376 házasságot kötöttek, ebből 149 házasság jött létre helybeli születésűek között, 227 házasságkötésnél pedig az egyik fél nem helybeli származású volt. Az összes katolikus vallásúak között létrejött házasság 39,63%-a lokálisan endogám, 60,37%-a lokálisan exogám. Tehát míg felekezet szempontjából egyaránt endogám mindkét vallásúak házasságkötéseinek többsége, addig egy-egy felekezeten belül lokálisan inkább exogámok a házasságkötések, különösen a katolikus vallásúaknál. Ez a jelenség azonban viszonylag természetes kis lélekszámú falvaknál, ahol a nagyobb arányú endogámia már biológiaiilag károsítaná a falu társadalmát. Ugyanígy az aránylag kis lélekszám az oka a kevesebb házasságkötésnek, s a házasságkötéseknél csaknem fele-fele arányban szereplő helybeli és nem helybeli származású házasságkötésnek. Viszont ha ez az

arány nagyjából így áll fenn, bizonyos mértékig változhat 150 év házassági gyakorlatában az endogámia és az exogámia mértéke, s ugyanígy

állandósulhat, illetve változhat azoknak a helységeknek a száma, melyekkel Köveskál házassági kapcsolatot tart fenn.

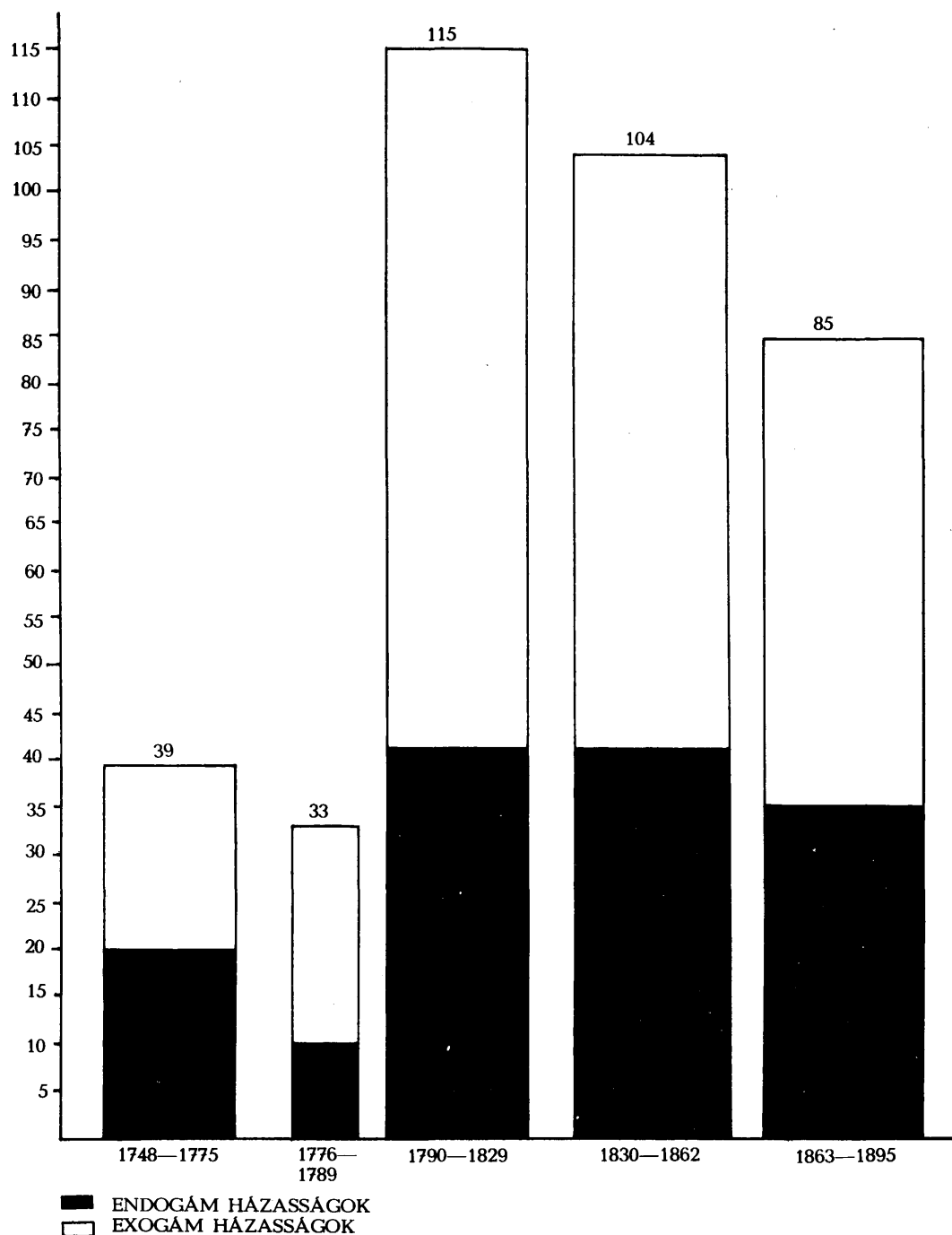
1. sz. grafikon. A köveskáli református házasságok endogám és exogám megoszlása lokális szempontból
1. Graphik. Die endogam und exogam Verteilung der Ehen von Protestanten in Köveskál in lokaler Hinsicht

A református házasságkötéseket 1742-től 10 éves időtartamokban áttekintve megfigyelhetjük, hogy az endogámia mértéke 1832–1842 között a legmagasabb, 55,70%-os, ami azt jelenti, hogy ebben az évtizedben viszonylag legzártabb a község, s református népessége aránylag a legállandóbb. Ezután következik az 1812–1822 közötti évtized, 50,82%-os endogámiával, majd az 1882–1892 közötti időszak 48,39%-os endogámiával. Az exogámia mértéke 1762–1772 között a legmagasabb, 77,36%-os, ezután az 1792–1802 közötti évtized következik 63,64%-os exogámiával, majd az 1782–1792 közötti időszak, 61,70%-os exogámiával. A legnyitottabb tehát a köveskáli társadalom — a református vallásúak szempontjából — az 1762–1772 közötti évtizedben volt.

A másik nagy felekezet, a katolikus vallásúak házasságkötéseit 1748-tól a házasságok kis száma miatt nem évtizedekre bontva vizsgáltuk, hanem a katolikus anyakönyv beosztását vettük figyelembe, így körülbelül 30 éves periódusokban vizsgáltuk a házasságokat. Endogámia szempont-

jából áttekintve a katolikus házasságokat, az endogámia mértéke az 1748–1775 közötti időszakban a legmagasabb, 51,28%-os. Ez azt jelenti, hogy ebben a 28 éves periódusban viszonylag legállandóbb a katolikus népesség Köveskálban, s aránylag legzártabb a község. Az exogámia mértéke viszont az 1790–1829 közötti időszakban a legmagasabb, 63,48%-os. Így ebben a 30 éves periódusban viszonylag a legnyitottabb a község, lakói között a legtöbb az idegen származású, katolikus házaspár.

A két nagy felekezet adatait összegezve megállapíthatjuk, hogy lokalitás szempontjából a törzsekös református lakosság 1812–1822, 1832–1842 és 1882–1892 közötti házasságkötéseire legjellemzőbb az endogámia, míg a beszármasított katolikus népesség sokkal korábban, 1748–1775 között köti a legtöbb endogám házasságot. A református vallásúak házasságkötései az 1762–1772, 1782–1792 és az 1792–1802 közötti években a legnagyobb mértékben exogám a lokalitás szempontjából, míg a katolikusoké az 1790–1829 közötti években mutatja a legtöbb

2. sz. grafikon. A köveskáli katolikus házasságok endogám és exogám megoszlása lokális szempontból

2. Graphik. Die endogam und exogam Eheverteilung der Katholiken in lokaler Hinsicht in Köveskál

exogám házasságkötést. Tehát amikor a református vallású, törzsökös lakosság leginkább a falun belül házasodott, a XIX. század elején, a katolikus népesség a legintenzívebben választott párt magának idegenből. Ezt megelőzően, az 1762–

1802 közötti időszakban viszont a református vallásúak választanak idegenből házasfelet, tehát a falu ebben az időszakban a legnyitottabb, hiszen a lakosság kb. kétharmada református vallású ekkor. A református lakosság a legmagasabb

endogámiát 1832–1842 között éri el, de ez is csak 55,70%-os endogámiát jelent! A katolikus lakosság 1748–1775 között köti a legtöbb olyan házasságot, ahol mindkét fél köveskál, de ez az endogámia is csak 51,28%-os! Viszont az állandó népesség biztosításához 85–90%-os endogámia szükséges, az endogámia csak így tölt be stabilizátor szerepet.²⁴ Az adatok reális értékelésénél azonban figyelembe kell vennünk minden esetben a lélekszámot, mint a házasságok alakulását döntő módon befolyásoló tényezőt. Köveskál lakossága a XVIII. században 800 fő körül volt, s a XIX. század folyamán is átlagosan 1000 fő volt a község lakossága. Ilyen kis lélekszámú településnél természetes és szükségszerű az exogám házasságok nagy aránya, a más községből származó házaspár.²⁵

Ezek után próbáljuk megvizsgálni, hogy az egyes vallási felekezeteken belül kik azok, milyen réteget képviselnek, akik idegen származású házastársat választanak. A református vallású, de lokálisan exogám házasságok száma 498, ebből helybeli 355 menyasszony, idegen származású 143. Ez utóbbi csoportból 44-nek semmilyen kapcsolata nem volt korábban a faluval, 43 lány már a házasságkötés előtt is Köveskálban lakott, cselédként vagy szolgálóként itt vállaltak munkát. Pl. 1806-ban a házassági bejegyzés így szól: „Mészáros János és nemes Györffy Jánosnál szolgáló néhai dörögdi lakos árva Hajgató Katalin”. A házasságot kötők közül 24, másodsorú férjhez menő özvegyasszony, akiknek többsége előző házassága révén került a községbe és itt özvegyült meg. Külön csoportot jelentenek azok az idegen származású menyasszonyok, akiket már korábban örökbefogadtak vagy itt nevelkedtek Köveskálban, 15 ilyen leányt említ az anyakönyv. Pl. 1778-ban: „Györffy György és Borsosgyőri Szalai Judit, ki itt Köveskálban Krizsán András öreg anyjától örökbe tartatott”; vagy 1814-ben: „nemes Pálffy János és Szentgálban lakó Gombás Sámuelnek nemes Somogyi István házában nevelt leánya, Éva, összeadatott”. A 143 idegen származású leány közül családi állapotát tekintve árva lány 41, azaz 28,67%, ami azt jelenti, esetükben nem játszott olyan fontos szerepet, hogy helybelihez menjenek férjhez, inkább a férjhezmenés ténye volt számukra fontos, még ha idegenbe kellett is menjenek.

A katolikus házasságkötések esetében lokálisan exogám 227 házasság, ebből 62 menyasszony nem helybeli származású. Ezek közül 3 idegen származású menyasszony Henyéről, Szentbékálláról és Kisfaludról származott. Miután ez a három falu Köveskállal együtt egy katolikus plébániához tartozott, ezt a három exogám házasságot parókiálisan endogámnak nevezhetjük. Az idegen származású menyasszonyok társadalmi státusukat tekintve plebejus, adózó, nem nemes, földműves, szolgáló, cseléd réteghez tartoznak, két nemesi származású hajadon kivételével. Sajnos a szentbékállai anyakönyv nem tartalmaz több információt a házasságokról.

Tovább vizsgálva a református, lokálisan exogám 498 házasságkötést, nézzük meg, melyek azok a helységek, amelyekkel rendszeres házas-

sági kapcsolatot tartott fenn Köveskál, s melyek azok, amelyekkel ez csak esetleges, szórványos. A vizsgált 150 év alatt 98 helységgel került Köveskál házassági kapcsolatba; gyakoriságot nézve a legtöbb házasság Köveskál és Monoszló között jött létre: 73, a következő Henye, amellyel 58 a közös házasságok száma. Tehát Köveskál exogám házassági kapcsolatot Monoszlóval és Henyével tartott a legintenzívebben fenn. Ha az endogámiát nem szűkítjük le csak a falura, akkor ezt a három kis létszámú, törzsökös református kisnemesi falut egy endogám egységnek tekinthetjük a Káli-medencén belül is, melyeknek népessége folyamatosan keveredik egymással. Köveskál exogám házassági kapcsolatai, a közösség nyitottsága így két azonos jogi státusú, azonos kultúrájú, azonos gazdasági és társadalmi helyzetű szomszédos faluval válik zárt, endogám egységgé a Káli-medence többi falujával szemben. Köveskál házassági kapcsolatait a továbbiakban a következő számok jellemzik: Kővágó-örsszel 28 házasság, Szentantalfával 25, Zánkával 20, Szentgállal 17, Kapolccsal 16, Mencshellyel 14, Pécsellyel 14, Szepezzel 14, Dörögddel 11, Nagyvázsónnyal 11, Füredel 10, Noszloppal 9, Veszprémmel 8, Leányfaluval 8, Udvarival 8, Alsóörsszel 5, Tósokkal 5, Örsszel 5, Tapolcafővel 5, Sármelléssel 4, Szentkirályszabadjával 4, Csopakkal 3, Takácsival 3, Békással 3, Pápával 3, Szentbékállával 3, Kislóddal 3, Akalival 3 házasságkötés; két házassággal szerepelnek a következő helységek: Pirit, Csegle, Vigánt, Duna-szentgyörgy, Tagyon, Vászoly, Köröshegy, Nyárad, Görzsöny, Felsőgörzsöny, Szilas, Nagypirit, Diszel, Lovas, Gulács, Dörgicse. Egy házassággal 46 község szerepel, ezek többsége Veszprém, Somogy, Tolna és Zala megyében van. (A házassági kapcsolatokról részletes térkép mellékelve: 1 sz. térkép.)

A katolikus vallású, lokálisan exogám házasságok száma 227. Házassági kapcsolat 59 községgel jött létre, a házasságok számát tekintve legintenzívebb a kapcsolat Szentbékállával: 25 házasságkötés, és Kővágóörsszel: 24. Mindkét falu a Káli-medencében fekszik, és mint filiális község, Köveskál a szentbékállai katolikus egyházhoz tartozik, s ez a vallási kapcsolat közrejátszott a párvalasztásnál is. A házassági kapcsolatok a továbbiakban a következőképpen alakultak: Henye 17 házasság, Kisfalud 14, Mindszentkál 13, Kékkút 8, Kapolcs 8, Szepezd 7, Monostorapáti 6, Tapolca 5, Petend 5, Dörögddel 4, Tagyon 4, Szentgál 4, Szentantalfa 3, Csicsó 3, Vászoly 3, Örs 3, Gulács 3, Rendes 4, Nagyvázsóny 3, Aszófő 3, Káptalanfővel 3; két házassággal pedig a következő községek szerepelnek: Sáska, Vászoly, Diszel, Salföld, Monoszló. Egy házassági kapcsolat 29 község és Köveskál között jött létre, ezek többsége Zala, Veszprém és Somogy megyében van (l. 2. számú térkép).

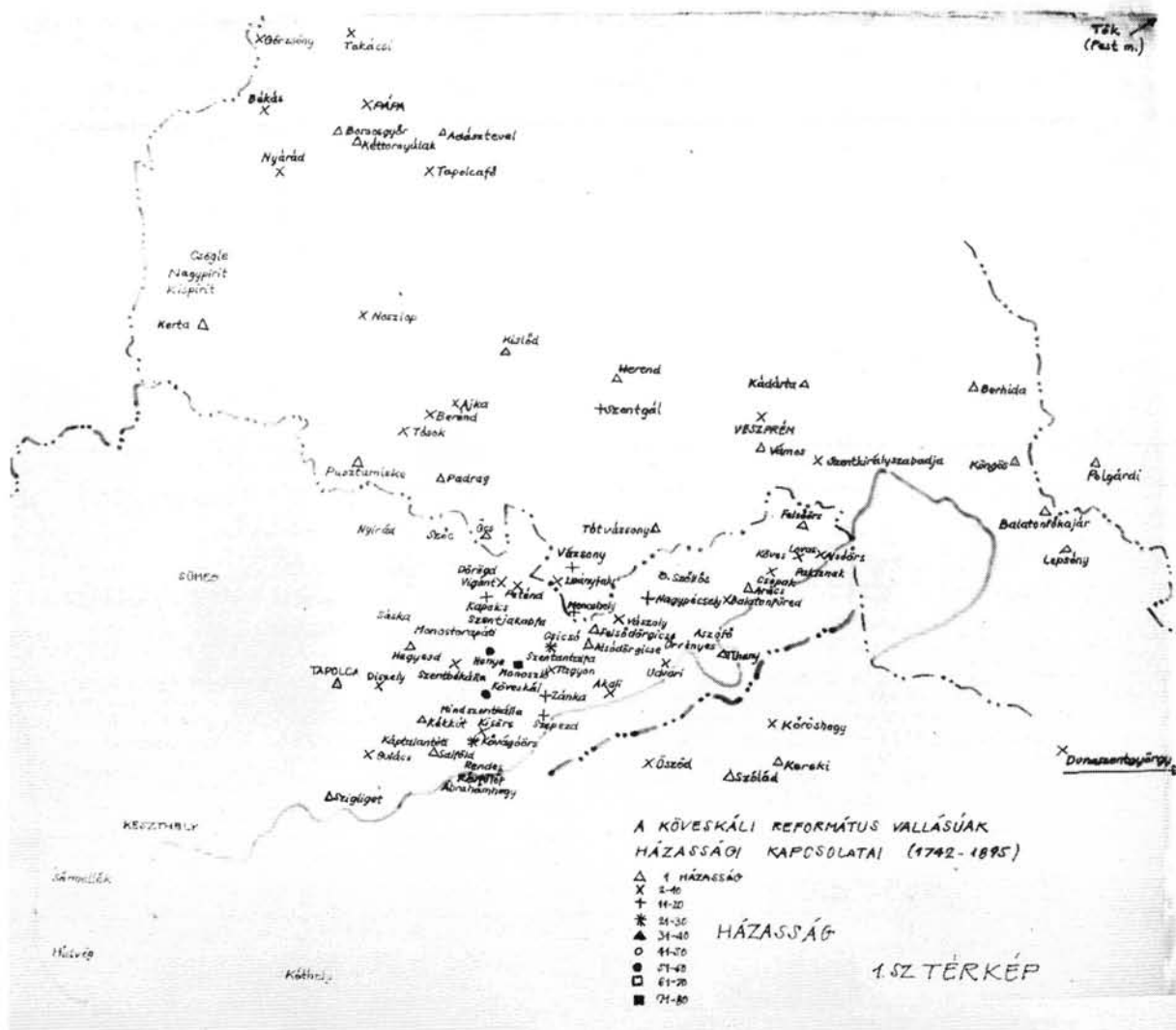
Ha a két nagy felekezet házassági kapcsolatait összevetjük, kiderül, hogy Köveskál házassági kapcsolatai a legintenzívebbek minden esetben a Káli-medence falvaival, s gyakoriságban ezután következnek a földrajzilag távolabb eső falvak, de ezek többsége is a Balaton-felvidéken talál-

ható. A katolikus vallásúak házassági köre lényegesen kisebb, mint a reformátusoké, akik házassági kapcsolatot építettek ki pl. a Pápa környéki református falvakkal is. Mindkét felekezet házassági kapcsolatai átnyúlnak a Balaton déli oldalára is, s ha mennyiségileg nem is jelentősek, mégis a Balaton két partja közötti kapcsolatra utalnak.²⁶

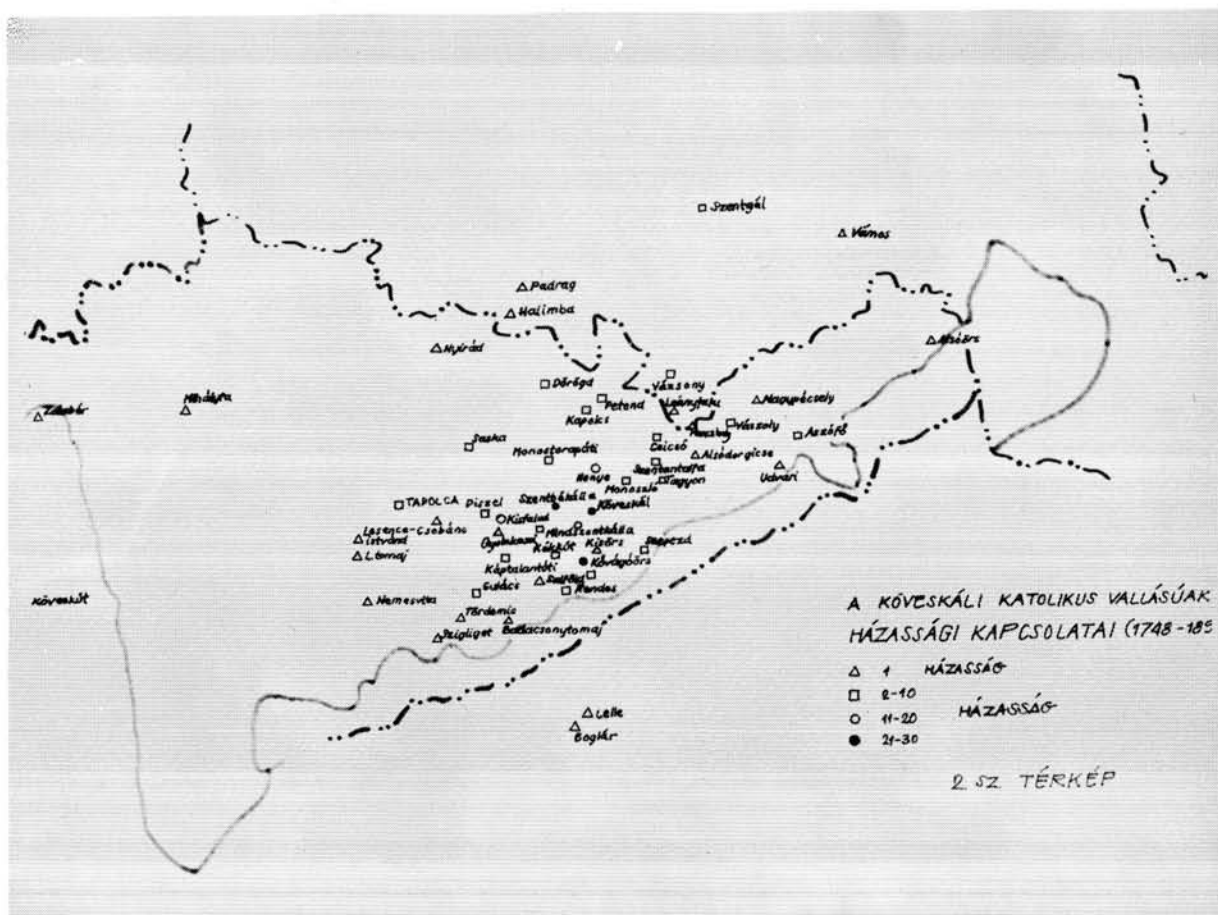
Összefoglalva az eddigieket, megállapíthatjuk, hogy Köveskál házassági kapcsolatait a nemzeti-ségi és vallási felekezet szerinti endogámia és a lokális exogámia jellemzi, bár az exogámia mértéke időszakonként változó. A továbbiakban a párválasztást meg kell vizsgálnunk a rétegződés és a foglalkozás szempontjából is, bár ilyen adatok az anyakönyvben nem következetesen szerepelnek. Azért említjük a két fogalmat együtt, mert teljesen változó, hogy az anyakönyvet vezető lelkész vagy plébános melyik kategóriát jegyzi fel, melyiket találja a legjellemzőbbnek

az illető házaspárokra. Mindehhez hozzá kell tennünk, hogy legtöbb esetben csak a vőlegényre találunk ilyen jellegű bejegyzést, a menyasszonyra vonatkozóan általában nem. Az viszont általános és következetesen bejegyzett, ha a házassulandók egyike vagy mindkettő nemesi származású.

A katolikus egyház anyakönyveit átnézve, a hiányos bejegyzésekből is kitűnik, hogy a katolikus vallásúak társadalmi rétegződés szerint nem nemesek, adózók, szolgák, cselédek, földművesek és iparosok. Egy nemes katolikus család házasságkötése követhető nyomon, a Rédey családé, akiknek a katolikus templom megépítését is tulajdonítják. A házaspárok foglalkozás vagy társadalmi rétegződés szerint egyértelműen azonos csoportba tartoznak, tehát az endogám tendencia érvényesül. Tíz olyan katolikus házasságkötés van bejegyezve, ahol nemes leány kötött házasságot nem nemesi származású vőlegénnyel. Az

1. sz. térkép. A köveskáli református vallásúak házassági kapcsolatai (1742—1895)
1. Landkarte. Die Eheverbindungen der Reformierten in Köveskál (1742—1895)

2. sz. térkép. A köveskáli katolikus vallásúak házassági kapcsolatai (1748—1895)

2. Landkarte. Die Eheverbindungen der Katholiken in Köveskál (1748—1895)

ilyen házasságok leszármazottai az agilisok, azaz félnemesek, akik csak anyai ágon nemesek. Mindkét felekezet anyakönyvében több ilyen társadalmi státusú völgyénnel találkozunk, ami arra utal, nem volt annyira ritka az ilyen házasságkötés.

A református egyház anyakönyveit a fentebb leírt szempont szerint átnézve, hasonló megállapításra jutunk: a foglalkozás és réteg szerinti endogámia jellemzi a házasságkötéseket. Pl. 1825: „Ajkaai származású Szabó János, aki helyben a kovácsnak a legénye volt, feleségül vette kovácsmester Kovács János leányát, Sárát.” Miután a törzsökös református lakosság többsége kismemesi vagy nemesi származású, párválasztásaikban a hasonló származású, helybeli lány feleségül nyeresére töreksenek. Így a lokálisan endogám házasságok általában ezt a nemesi réteget jellemzik, még akkor is, ha árva vagy özvegy az egyik házasulandó fél. Az özvegyen maradt asszonyok, különösen ha néhai férjük révén föld, gazdaság vagy ház maradt rájuk, nem sokáig maradtak özvegyek, szinte még könnyebben férjhez mentek, mint a vagyontalan vagy árva hajadon leányok. Ehhez még hozzá kell tennünk, hogy a korai halálozások következtében gyakran találkozunk 19, 20 éves özvegyasszonyokkal,

akik valóban nem idősebbek a férjhez menő korú leányoknál.

A katolikus vallású szolga- és cselédreteg mellett szintén mozgékony réteget alkotnak a református vallású iparosok is, akik gyakran messziről származnak, és Köveskálra munkát találva, megtelepednek és megházasodnak; vagy a házasságkötés révén kerülnek Köveskálra. Pl. 1844: „Nagyvázsonyi nemes Nagy Lajos csizmadia mester, a dörögdi iskolatanító fia, feleségül vette nemes Györffy Juliannát.” Házasságkötésüket foglalkozási és réteg szerinti endogámia jellemzi, de az is gyakori, hogy mesterember nemes leányt vesz feleségül. Még egyszer szeretnénk hangsúlyozni, hogy a rétegződésre vagy a foglalkozásra utaló bejegyzések az anyakönyvekben nem következetesen szerepelnek, s bejegyzéseket inkább csak olyan esetekben találunk, amikor az illető házasulandónak megkülönböztetett státusa, helyzete van az adott közösségen belül; ezért az adatokból levonható következtetéseinket is csak ennek megfelelően állapíthatjuk meg.

Az egyházi anyakönyvek tényszerű adatait összegezve megállapíthatjuk, hogy Köveskál házassági kapcsolatait a nemzetiségi endogámia, a vallási endogámia, a lokális exogámia és a rétegen belüli és a foglalkozási endogámia jellemzi.

Mindehhez hozzá kell tennünk, hogy a párvalasztásra legjellemzőbb szabályszerűségek, normák tendenciaszerűen érvényesülnek az adott társadalmon belül, s ez nem jelenti azt, hogy nincsen az elfogadott normák alól kivétel. Köveskál házassági kapcsolatai legintenzívebbek a Káli-medencében fekvő szomszédos községekkel, de aktív a házassági kapcsolat a messzebb fekvő, de Balaton-felvidéki falvakkal is. A házassági kapcsolatok gyakoriságát elsősorban a vallás és a társadalmi hovatartozás határozta meg. Azok a falvak, amelyekkel a köveskáliai intenzív házassági kapcsolatot tartottak fenn, hasonló társadalmi rétegzettségű és kultúrájú kisnemesi falvak. A köveskálai törzsökös református kisnemesség párvalasztási szokásaiban, hagyományaiban, kultúrájában igyekezett megőrizni azt a tradicionális értékrendet, amely 150 év házassági gyakorlatát nyomon követve jól megfigyelhető, és még napjaink párvalasztási szokásában is érezeti hatását.

Az eddigi száraz, történeti adatokat a hagyományos néprajzi gyűjtőmunka során nyert képpel szeretnénk kiegészíteni és teljesebbé tenni az eddigi ismereteket. A gyűjtőmunka során megismertük mindazokat az elveket, szokásokat, gondolkodásmódot, a közösség értékrendjét és elvárásait, amelyek a párvalasztást befolyásolták és a házassági kapcsolatok alakulását meghatározták. A hagyományos néprajzi gyűjtés során két generáció házassági szokásait tudjuk nyomon követni, ami időben körülbelül visszanyúl a múlt század utolsó évtizedéig, tehát folyamatosan kiegészíti időben is az anyakönyvek által kapott képet.

Az adatközlők szerint a párvalasztásnál a legfontosabb szempont a vallási hovatartozás volt. Különösen a református kisnemesek és leszármazottaik ragaszkodtak leányaik, fiaik párvalasztásánál az egyazon vallásúhoz, még akkor is, ha a más vallású fél tanult vagy módos ember volt. A szomszédos községek véleménye szerint Köveskálon annyira kiélezett volt a vallási ellentét, hogy „amikor katolikus búcsú volt, a reformátusok trágyát hordtak az utcán”. A vallási ellentét nemcsak a párvalasztásra hatott döntően, hanem a falusi fiatalság művelődését és szórakozását is befolyásolta, így a fiatalok megismerkedési lehetőségeit is korlátozta. A református fiatalok kulturális életét a református népház irányította saját, zártkörű rendezvényeivel, műkedvelő színdarabok betanulásával, eljátszásával, elegáns bálók megrendezésével és aktív olvasókör működésével. A katolikus vallású fiatalokét a katolikus egyület irányította. A megtartott rendezvényekre, bálókra, ismerkedési alkalmakra inkább a környező és még a messzebb falvak egyazon vallású fiataljai jöttek el Köveskálra, mint a helybeli más vallásúak. A fiatalság aktív szellemi, társasági életet élt, ezáltal kitolódott a házassági kor is: egy 26-27 éves leány sem számított még vénlánynak, nem volt divat a lányok korai férjhezmenetele, vagy hogy a legények fiatalon nősüljenek. Ezt az erős vallási elkülönülést csak tovább erősítette a rétegbeli differenciálódás, hiszen a református fiatalság zöme nemesi, kisnemesi, míg

a katolikus fiatalok többsége nem nemesi származású volt; szolgálok, cselédek, egykori szőlőmunkások leszármazottai alkották ezt a réteget. Természetesen az egyes rétegeken belül is mindenki pontosan tudta, ki a valóban gazdag, jó módú, s ki az, akinek csak rangja van. Akinek örökölt vagyona mellé nem volt meg a gazdálkodáshoz, a munkákhoz való értése, tudása és készsége, hamarosan elszegényedett és eladósodott. Azok a rangos, jó módú nemesi családok, amelyekben rangon alulinak tartották a földdel, a gazdasággal, a szőlővel való foglalkozást, elszegényedtek, s nagyon szűkös anyagi körülmények között éltek, állandó adósságokkal küszködve. De még ebben az elszegényedett helyzetükben is büszkéek voltak származásukra, rangjukra, s nem egy egykori nemes megkövetelte a falubeliektől, hogy „nemzetes asszony, ill. nemzetes úr”-nak szólítsák. Amelyik nemesi származású család munkával, gazdálkodással megtartotta nemcsak rangját, hanem gazdasági, anyagi jó helyzetét is, ott a fiataloknak is ki kellett venni a munkából a részüket. „Az én anyám nem tűrte, hogy azt nézzük, merre süt a nap, nekünk dolgozni kellett a hegyen a szőlőben, hiába volt napszámos és cseléd.” Emlegetnek olyan elszegényedett nemesi családokat, ahol a leányoknak megfelelő ruhára és cipőre sem tellett, mégis rangjukon alulinak tartották, hogy dolgozzanak. Az így elszegényedett családok leányai gyakran férjhez mentek szegényebb sorsú, nem nemesi származású, katolikus legényhez is, a falu, a közösség lenézése dacára. A húszas, harmincas években többen lányok elszegődtek Pestre háztartási alkalmazottnak családokhoz, vagy kisebb éttermekbe szakácsnénak, s éveken át szolgáltak egy helyen. A jó munkahelyeket, munkavállalási lehetőségeket rokonai vagy baráti kapcsolatok útján szerezték, s adták tovább egymásnak. Az így elszegődött lányok bérükkel rendszeresen segítették családjukat s általában nagyon szolidan és idegenül éltek a fővárosban. Kevesen közülük végleg elkerültek így a faluból, a többségük viszont több évi elszegődés után hazatért és beilleszkedett a falu társadalmába. Nem volt olyan lány, aki „ölében hozta a bérét” — ezért éppúgy férjhez tudtak menni, mint az otthonmaradtak.

A felekezeti hovatartozás és a társadalomban elfoglalt státus mellett a párvalasztást befolyásoló tényezőként említik a származási helyet. Általános nézet, hogy a faluban lakót előnyben részesítették a párvalasztáskor, mindenki igyekezett a falun belül megfelelő párt találni magának, s csak amikor ez nem sikerült, próbálkoztak a szomszédos községekben. Ilyen esetekben nagy szerep jutott a rokonságnak, a szomszédoknak vagy a jó ismerősöknek, akik a párokat „összeszerezték”. Különösen az idősebbek közt volt több olyan személy, aki mindig tudta, hol vannak fiatalok, mi a család elképzelése, és megpróbált közvetíteni. Így kevés kivételtől eltekintve a fiatalok házasságkötés előtt alig találkoztak, alig ismerték egymást, s nemigen volt beleszólásuk párvalasztásukba; elfogadták a szülők döntését. Az intenzív, tartalmas és hosszú leány- vagy legényéletet csak ritkán követte házasságkötés, s

bár látványos szerelmi tragédiák nem történtek, voltak lányok, akik soha nem mentek férjhez. A házasságokból a református felek esetében is általában több gyermek született. Mégis, ha megnézzük a statisztikai adatokat, láthatjuk, hogy míg 1941-ben 915 lakosa volt a községnek, 1960-ban 757, 1980-ban pedig már csak 483 fő! Ez utóbbi évben az élve születések száma 5 volt, míg a halálozásoké 19. A falu előregedett, kevés fiatal vállalja az ingázó életmódot munkahelye és lakhelye között, inkább elköltözik.

Napjainkban a köveskáli fiatalok elsősorban munkavállalások, továbbtanulások alkalmával ismerkednek össze más fiatalokkal, s ebben nagy szerepe van a Káli-medence kis falvait és a kevés munkahelyet összefogó közös KISZ-szervezetnek, amelynek különféle alkalmi egyben ismerkedési lehetőséget is jelentenek. A párvalasztást azonban nagyon rövid időn belül követi a lakóhely

megváltoztatása. Ezeket a házasságokat lokalitás szempontjából exogámnak, de a Káli-medencén belül endogámnak tekinthetjük. A fiatalok párvalasztását rétegződés szerinti és foglalkozási endogámia jellemzi, az endogám tendencia érvényesül.

Mint a tanulmány elején elmondtuk, ez az összefoglalás Köveskál házassági kapcsolatairól része egy nagyobb, a Káli-medence falvainak házassági kapcsolatait leíró és elemző összefoglaló tanulmánynak. Ezt annál is inkább kívánjuk hangsúlyozni, mert a Köveskállal szomszédos falvak anyakönyveinek vizsgálata során az eddigiekben leírtak kiegészülnek a házasságkötés miatt a faluból elkerültek adataival, vagyis az exogám házasságkötések révén más faluba költözők számával. Így egy tájegység párvalasztási szokásait, házassági kapcsolatainak alakulását a lehető legteljesebben kívánjuk bemutatni.

JEGYZETEK

1. *ORSI Julianna*: Karcag házassági kapcsolatai a XVIII—XIX. században. Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv, 1978. 203.
2. *WHITE, Leslie A.*: A kultúra fejlődése. Szociológiai füzetek, 5. 1973. 135—137.
3. *MORVAY Judit*: A sztereotípiák. *Artes Populares* 8. 1982. 173—179. Cikkében részletesen ír a hagyományos néprajzi gyűjtőmunka problémáiról és más módszerek alkalmazhatóságáról a néprajzi kutatásban.
4. A köveskáli egyházi anyakönyvek mikrofilmjei megtalálhatók: Országos Levéltár, filmtár. A 1615 a köveskáli református anyakönyvek száma, A 3699—3701 a szentbékkálai katolikus anyakönyv száma.
5. *S. LACKOVITS Emőke*: Köveskál, Balatonhenye és Monoszló református egyházainak XVIII—XIX. századi iratai és anyakönyvei. Veszprém Megyei Múzeumok Közleménye, 14. 1979. 273.
6. *THURY Etele*: A dunántúli református egyházkerület története. Pápa, 1908. 294.
7. *S. LACKOVITS Emőke*: Im. 273.
8. Balaton és környéke. Szerk.: Dornay Béla. Budapest, 1934. 177.
9. *THURY Etele*: im. 280—282, és 160—163.
10. *THURY Etele*: im. 280—282.
11. *ACSÁDY Ignác*: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában, 1720—1721. Magyar Statisztikai Közlemények, XII. kötet; *FÉNYES Elek*: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851; Az első magyarországi népszámlálás (1784—1787). Szerk.: *DÁNYI Dezső* és *DÁVID Zoltán* Budapest, 1960.; Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. Dunántúl. szerk.: *FELHŐ Ibolya*, Budapest, 1970.; *LUDOVICUS NAGY*: Notitiae Politico-geographico-statisticae incltyti Regni Hungariae. Buda, 1828.
12. *JANKÓ János*: A Balaton-melléki lakosság néprajza. Budapest, 1902. 110.
13. *JANKÓ János*: im. 110.
14. *JANKÓ János*: im. 132.
15. Szerk.: *FELHŐ Ibolya*: im. 369—370, és *SZABÓ István*: A nemesség és a parasztság osztályviszonyai a XVI—XVIII. századokban. In: *Jobbágyok, parasztlak*. Budapest, 1976. 237—252.
16. Szerk.: *FELHŐ Ibolya*: im. 409.
17. *TÁRKÁNY SZÜCS Ernő*: Magyar jogi népszokások. Budapest, 1981. 516—520.
18. Szerk.: *DÁNYI Dezső* és *DÁVID Zoltán*: im. 258.
19. Magyar Statisztikai Közlemények, 1902.
20. *SIMONFFY Emil*: Adatok a paraszti birtokviszonyok vizsgálatához Zala megyében a jobbágyfelszabadítás után. In: *Agrártörténeti Szemle*, X. 173.
21. A kérdésről részletesen ír *PALÁDI KOVÁCS Attila*: Kisnemesek utódai a paraszti társadalomban a XIX—XX. században. In: *Nógrád Megyei Múzeumi Évkönyv*, 1981. 163—178.
22. *JANKÓ János*: im. 380—382.
23. *ORSI Julianna* a kérdéssel részletesen foglalkozva különbséget tesz születés szerinti és lakóhely szerinti exogámia között, ez utóbbi alatt azt értve, amikor a két fél házasságkötése előtt más-más településen él. Ezt az esetet tiszta exogámiának nevezi. A lakóhely szerint endogám házasságot kötök, de más faluban születettek elsősorban a munkavállalás céljából beköltözöttek közt találhatók. In: *Exogámia és endogámia Magyarországon a XVIII—XX. században*. Demográfia, 1983. évi 4. sz. 581—582.
24. *BROMLEJ, Julian Vlagyimirovics*: Az endogámia mint az etnosz „stabilizátora”. In: *Etnosz és néprajz*. Budapest, 1976. 147—161.
25. Ugyanerre a megállapításra jut kutatásaiban *ORSI Julianna*: im. 580.
26. *JANKÓ János*: im. 381. szerint a „Balaton víztükrének a két part közt nem annyira közvetítő, mint inkább elválasztó szerepe van.” — ezt a köveskáli vizsgálat bizonyos mértékig cáfolja.

- ACSÁDY Ignác: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában, 1720–1721. Budapest, 1896. Magyar Statisztikai Közlemények, XII. kötet
- Az anyakönyvek, mint a történeti kutatások forrásai. Szerk.: BARNÁ GÁBOR és SZABÓ László Szolnok, 1980. Múzeumi levelek, 35–36. szám.
- BROMLEJ, Julian Vlagyimirovics: Etnosz és néprajz. Budapest, 1976
- DORNYAY Béla: Balaton és környéke. Budapest, 1934
- EÖTVÖS Károly: Balatoni utazás I–II. Budapest, 1982. Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). Szerk.: DÁNYI Dezső és DÁVID Zoltán. Budapest, 1960.
- Az 1828-as országos összeírás. Országos Levéltár, film-tár, N. 26 B 213.
- Az 1935. évi birtokösszeírás. Magyar Statisztikai Közlemények, 99. kötet.
- FARAGÓ Tamás: Háztartás, család, rokonság. Jegyzetek a legújabb család- és rokonságkutatási eredmények alapján. In: Ethnographia XCIV évf. 2. szám. Budapest, 1983. 216–255.
- FÉNYES Elek: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851
- JABLONKAY Géza: Az alsóörsi közbirtokosság, a közös gazdálkodás egy régi formája (1816–1964). In: Agrártörténeti Szemle X. 1968. 180–209.
- JANKÓ János: A Balaton-melléki lakosság néprajza. Budapest, 1902.
- A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. Magyar Statisztikai Közlemények XV. kötet.
- MAKSAY Ferenc: Parasztnemesi gazdálkodás Szentgálon (1700–1848) I–II. In: Agrártörténeti Szemle, XV. 1973. 13–38. és 235–300.
- MORVAY Judit: endogámia, exogámia. In: Magyar Néprajzi Lexikon. Budapest, 1977. 688, 751.
- MORVAY Judit: A sztereotípiák. In: Artes Populares 8 173–179. Budapest, 1982.
- M. ROMÁN Éva: Egy rábaközi falu belsővándorlási adatai. Bágyog, 1769–1828. In: Arrabona, 1972. 14 sz. 265–281.
- NAGY, Ludovicus: Notitiae Politico-geographico-statisticae incltyti Regni Hungariae. Buda, 1828.
- Az Országos Népszámlálás adatai, 1869–1980. Budapest.
- ORSI Julianna: Karcag házassági kapcsolatai a XVIII–XIX. században. In: Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv, 1978. 203–214.
- ORSI Julianna: Házassági kapcsolatok szerepe az etnikai jegyek meghatározásában. In: Mátraderecske, Néprajzi Tanulmányok. Eger, 1978. 88–107.
- ORSI Julianna: Exogámia és endogámia Magyarországon a XVIII–XX. században. In: Demográfia, 1983. 4. sz. 572–597.
- PALÁDI KOVÁCS Attila: Kisnemesek utódai a paraszti társadalomban (XIX–XX. század). In: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve, VII. 163–178. Salgótarján, 1981.
- PALÁDI KOVÁCS Attila (szerk.): Néprajzi csoportok kutatási módszerei. Budapest, 1980. Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához, 7.
- PATAKI József: Adalékok a Sárköz népességének történetéhez. In: Tolna vármegye múltjából. Szerk.: Holub József. Pécs 1937. 1–34.
- S. LACKOVITS Emőke: Köveskál, Balatonhenye és Monoszló református egyházainak XVIII–XIX. századi iratai és anyakönyvei. In: Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 14. 273–275. Veszprém, 1979.
- SIMONFFY Emil: Adatok a paraszti birtokviszonyok vizsgálatához Zala megyében a jobbágyfelszabadítás után. In: Agrártörténeti Szemle, X. 131–180.
- SUMNER, William Graham: Szexuális viselkedési normák. In: Népszokások – szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége. Budapest, 1978. 513–588.
- SZABÓ István: A nemesség és a parasztság osztályviszonyai a XVI–XVIII. századokban. In: Jobbágyok, parasztek. Budapest, 1976. 237–252.
- SZABÓ László: Csépa község társadalma. In: Csépa. Tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népeletéből, I–II. Eger–Szolnok, 1982. 229–278.
- TÁRKÁNY SZÜCS Ernő: Magyar jogi népszokások. Budapest, 1981.
- THURY Etele: A dunántúli református egyházkerület története. Pápa, 1908.
- Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária-Terézia korában. Dunántúl. Szerk.: FELHŐ Ibolya. Budapest, 1970.
- VARGA János: A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái, 1767–1845. Budapest, 1967.
- WALLNER Ernő: A Bakony gazdasági életének földrajza. Budapest, 1937.
- WHITE, Leslie A.: A kultúra fejlődése. Szociológiai füzetek, 5. Budapest, 1973.
- ZENTAI János: A Ormánság nyugati határa és belső tagolódása. In: Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 1971. 199–205.

Melléklet a köveskál református vallásúak házassági kapcsolatait bemutató 1. számú térképhez, amely a házasságkötések gyakoriságát földrajzilag ábrázolja. A következőkben az egyes helységneveket időbeli előfordulás szerint irtuk össze, így a térképpel egybevetve a házasságkötések gyakorisága mellett megkapjuk Köveskál házassági köreit az egyes időperiódusokban. A helységek nevét minden esetben az akkori használat és helyesírás szerint irtuk, s ellenőriztük a különféle helységnevtárakban (pl. az 1873-as, 1895-ös, 1903-as helységnevtárban). Tehát mind a térkép, mind a helységnevek az akkori, XVIII–XIX. századi közigazgatási állapotokat rögzítik.

1742–1752: Henye, Pirit, Füred, Csegle

1752–1762: Füred, Noszlop, Akali, Miske, Kővágóórs, Szentkirályszabadja, Udvari, Monoszló, Pirit, Dörög, Alsóórs, Szentantalfa, Tósok, Henye, Rémpé-Hollós, Vigánt, Pécsely

1762–1772: Henye, Dörögce, Alsóórs, Szentgál, Zán-

ka, Tósok, Kislód, Felsőórs, Öszöd, Szentkirályszabadja, Füred, Monoszló, Dörög, Dunaszentgyörgy, Szepezd, Kapolcs, Nagyvázsöny, Pécsely, Noszlop, Tósok-Berénd, Veszprém

- 1772–1782: Zánka, Monoszló, Balatonfőkajár, Szentkirályszabadja, Szentantalfa, Henye, Tagyon, Lepsény, Mencshely, Pirit, Nemesdés, Tósok, Tapolcafé, Vászoly, Pécsely, Szepezd, Szentgál, Füred, Köröshegy, Csögle, Nyárad, Kapolcs, Borsosgyőr, Hegyesd, Alsóórs
- 1782–1792: Monoszló, Békás, Henye, Szepezd, Tótvázsony, Szentantalfa, Pécsely, Kapolcs, Nyárad, Görzsöny, Felsőgörzsöny, Tapolcafé, Mencshely, Szepezd, Zánka, Noszlop, Leányfalu, Öszöd, Szentgál, Nagyvázsöny, Kővágóórs, Szilas, Órs, Szentbékál, Vámos, Kispirit

1792—1802: Kővágóörs, Zánka, Monoszló, Szentgál, Szentantalfa, Szepezd, Tapolcafő, Vigánt, Dörög, Henye, Örs, Nagypirit, Pécsely, Nagybajom, Noszlop, Kádárta, Szolád, Felsődörgicse, Kapolcs, Hidvég, Felsőörs, Pápa, Dunaszentgyörgy

1802—1812: Kővágóörs, Tóth-keresztúr, Szentgál, Sár-mellék, Szentbenedek, Szepezd, Monoszló, Kapolcs, Henye, Noszlop, Padrag, Pécsely, Takócz, Szigliget, Dörög, Öszöd, Veszprém, Polgárdi, Leányfalu, Örs, Szentantalfa, Zánka, Akali, Tagyon, Ajka

1812—1822: Monoszló, Takácsi, Udvari, Kővágóörs, Leányfalu, Szentgál, Diszel, Mencshely, Nikla, Henye, Adásztevel, Szepezd, Szentantalfa, Tótvázsony, Kéttornyulak, Acsád

1822—1832: Herend, Kapolcs, Tótvázsony, Henye, Fűred, Monoszló, Vászoly, Szentantalfa, Ajka, Szálláshelyi major, Örs, Kővágóörs, Nagyvázsony, Farád, Adorjánháza, Arács, Kerta, Veszprém, Lovas, Pirit, Alsóörs, Szepezd, Nemesdéd

1832—1842: Kapolcs, Nagyvázsony, Kővágóörs, Zánka, Pápa, Lovas, Monoszló, Szentbékálka, Szentgál, Mencshely, Mocsolád, Henye, Pécsely, Abrahámpusztá, Szentantalfa, Tósok, Gulács, Csopak, Udvari

1842—1852: Udvari, Nagyvázsony, Zánka, Mencshely, Szentkirályszabadja, Leányfalu, Kővágóörs, Henye, Monoszló, Kékkút, Veszprém, Szentantalfa, Kereki, Szepezd, Békás

1852—1862: Leányfalu, Berhida, Sár-mellék, Fűred, Kővágóörs, Alsódörgicse, Békás, Pécsely, Ocs, Monoszló, Henye, Udvari, Tihany, Szentantalfa, Zánka, Veszprém, Sörnye, Mencshely, Köröshegy, Kapolcs, Tótvázsony, Vigánt

1862—1872: Mencshely, Monoszló, Veszprém, Szentantalfa, Küngös, Kővágóörs, Kéthely, Tök, Zánka, Akali, Ajka, Mihályi, Gyönk, Salföld, Balatonfőkajár, Henye, Kapolcs

1872—1882: Dörög, Henye, Szepezd, Kővágóörs, Monoszló, Szentgál, Zánka, Szentantalfa, Mencshely, Veszprém, Csopak, Kapolcs, Dörgicse, Csót

1882—1892: Dörgicse, Henye, Dörög, Nagyvázsony, Zánka, Monoszló, Csicsó, Leányfalu, Sár-mellék, Udvari, Mencshely, Gulács, Gálos, Kéttornyulak, Szentbékálka

1892—1895: Monoszló, Szepezd, Kővágóörs, Tapolca, Nagyvázsony,

Melléklet a köveskálai katolikus vallásúak házassági kapcsolatát bemutató 2. számú térképhez, amely a házasságkötések gyakoriságát földrajzilag ábrázolja; az alábbiakban az egyes helységneveket időbeli előfordulás szerint írtuk össze. A módszer azonos a református vallásúaknál leírtakkal.

1748—1775: Szentbékálka, Szentantalfa, Köveskút, Kékkút, Monoszló, Szepezd, Tapolca, Csicsó, Vászoly, Szigliget, Monostorapáti, Mindszentkálka, Kisfalud, Örs, Mencshely

1776—1789: Szentbékálka, Vászoly, Gulács, Salföld, Henye, Rendes, Kapolcs, Örs, Csobánc, Kisfalud, Kővágóörs

1790—1829: Kővágóörs, Henye, Szentbékálka, Mindszentkálka, Petend, Kékkút, Kisfalud, Monostorapáti, Szentgál, Gulács, Diszel, Tagyon, Csicsó, Monoszló, Vámos, Leányfalu, Nagyvázsony, Lelle, Szentantalfa, Kapolcs, Boglár, Gyulakeszi, Udvari, Szepezd, Alsódörgicse, Zalabér, Aszófő, Rendes

1830—1862: Jánosháza, Szentbékálka, Káptalanfő, Kisfalud, Tagyon, Kővágóörs, Alsóörs, Diszel, Taliándörög, Mindszentkálka, Kisörs, Nyirád, Kapolcs, Örs, Padrag, Kékkút, Vászoly, Salföld, Rendes, Pécsely, Henye, Lesenceistvánd, Nagyvázsony, Tapolca, Szepezd, Tördemic, Szentgál, Dörög

1863—1895: Örs, Halimba, Mindszentkálka, Monostorapáti, Tapolca, Kisfalud, Szentbékálka, Nemesvita, Mihályfa, Rendes, Kékkút, Gámsz, Nagyvázsony, Kővágóörs, Aszófő, Dörög, Sáska, Henye, Badacsonytomaj, Kapolcs, Tagyon, Lesencetomaj, Szentgál, Szepezd, Kisjenő, Nagyszokóti (Tolna megye)

KATALIN GERGELY

DIE EHEBEZIEHUNGEN DER BEVÖLKERUNG DER GEMEINDE KOVESKÁL VON 1742 BIS IN UNSERE TAGE

Bei der Untersuchung der Ehebeziehungen in Köveskál in XVIII—XIX. Jahrhundert kann festgestellt werden, daß die Zugehörigkeit zu nationalen und religiösen Konfessionen die Entwicklung der Ehebeziehungen am stärksten beeinflusste. Da die Einwohnerzahl der Gemeinde relativ niedrig ist, ist es natürlich und notwendig, daß das Verhältnis zwischen der Zahl der innerhalb des Dorfes und mit nicht aus dem Dorf stammenden Personen geschlossenen Ehen in etwa gleich ist, was eine offene Gesellschaft und eine nicht konstante Bevölkerung zur Folge hat. Diese Offenheit richtet sich aber auf solche benachbarten Dörfer, die die gleiche Kultur und eine ähnliche gesellschaftliche Zusammensetzung und Schichtung aufweisen, wodurch mit diesen Dörfern infolge der Ehebeziehungen eine geschlossene Einheit zustandekommt und sich die Bevölkerung mit

gleicher Religion und gleichem gesellschaftlichen Status ständig vermischt. Diese Tendenz charakterisiert in erster Linie die Ehebeziehungen der alteingesessenen reformierten Kleinadligen, während die Ehebeziehungen der zugewanderten katholischen Diener- und Knechtschicht eine größere Beweglichkeit aufzeigen. Die Ehebeziehungen beider Konfessionen sind mit den Dörfern mit gleicher Religion und gleichem gesellschaftlichen Status innerhalb des Käler Beckens am intensivsten. In der Häufigkeit folgen danach die geographisch entfernteren, aber noch zum Oberland des Balaton gehörenden Dörfer. Der Ehekreis der Katholiken ist kleiner als der der Reformierten, die z.B. auch mit den reformierten Dörfern in der Gegend um Pápa Ehebeziehungen ausgebaut haben.

